

DIMITRI KITSIKIS:

OSMANLIJSKO CARSTVO

Plato – Biblioteka XX vek, Beograd/Zemun, 1999. (drugo izdanje 2013.)

Nakladnička kuća Biblioteka XX vek pokrenula je 1998. godine projekt prijevoda francuske enciklopedijske kolekcije „Que sais-je?“, jedne od najpoznatijih kolekcija džepne knjige u svijetu. U njoj je dosad objavljeno više od 3000 naslova u svim oblastima ljudskog znanja. Riječ je o kraćim radovima u kojima autori (većinom sveučilišni profesori u Francuskoj) na popularan i stručan način pokušavaju približiti široj čitalačkoj javnosti neke od tema svoga znanstvenog istraživanja. Kolekcija obuhvaća razne grane prirodnih i humanističkih znanosti, a odlikuje je ne samo uvod u određenu problematiku, nego nakana pojedinih autora da daju svojevrsnu kraću sintezu svoga dugogodišnjega znanstvenog rada, pri čemu se u većini djela pokazuje osebujan pristup problemu i svojevrsna originalnost. Svako djelo na kraju ima kraću bibliografiju koja se preporučuje za daljnje čitanje. Jedna od zanimljivosti jest u tome da je nakladnička kuća potpuno sačuvala izvorni lik francuske kolekcije (ime, korice, format, prijelom), tako da je ona ostala vrlo prepoznatljiva.

„Osmanlijsko carstvo“ Dimitria Kitsikisa pokazuje svoj osebujan povijesni pristup i osobine karakteristične za razvoj novovjekovne grčke historiografije, iako je autor predavač na sveučilištu Otava u Kanadi.¹ Proglašavajući Osmansko carstvo carstvom „Međuprostora euroazijskoga kontinenta“ između Habsburške imperije na zapadu i carstva mandžurske dinastije Cing na istoku, koje je trajalo od 1280. do 1924. godine kao nekolonijalno carstvo i jedno od najznačajnijih civilizacija drugog milenijuma naše ere, autor nije propustio istaknuti već u uvodu knjige da će dva naroda unutar carstva izbiti u prvi plan – Turci i Grci. U prvom poglavlju autor dokazuje da je Osmanlijsko carstvo bilo transnacionalno i transreligijsko društvo, u kojemu su Osmanlije bili samo vladajuća klasa koja je služila sultanu. Kao glavnu karakteristiku osmanskog društva navodi njegovu opredjeljenost za sintezu, koja se između ostalog pokazivala i u korišćenju jezika gdje nije postojao službeni državni jezik, nego je turski bio

¹ Grčka historiografija je dobrim djelom zagovornik *Velike Ideje* (*Megali idea*) koju karakterizira gledanje na povijest Bizanta, a kako ćemo vidjeti i na povijest Osmanlijskog carstva kao njegova „nasljednika“, kao na grčku državu u prvom slučaju, a u drugom najmanje kao „dvojnu“ državu Grka i Osmanlija. Inače, o najnovijim trendovima u grčkoj historiografiji pogledati časopis *Balkan Studies* iz Soluna. Za više o razvoju grčke historiografije pogledati poglavlje „Vlasi u grčkoj historiografiji“ u knjizi: MIRDITA, Zef, „Vlasi u historiografiji“, HIP, Zagreb, 2004., 83 – 92.

jezik seljaka, grčki jezik trgovine i nastajuće građanske klase, a arapski jezik uleme. U drugom poglavlju jasno se ističe ideja da je Osmanlijsko carstvo samo još uspješniji nasljednik Bizanta jer je uspio u većoj mjeri (teritorijalno) ispuniti misiju ujedinjenja Međuprostora. Osmanlijsko carstvo razvijalo se slično kao i bizantsko, jer Egejsko more nije smatralo za granicu, već je „disalo“ na dvjema obalama, balkanskoj i anadolskoj. Preuzimanje bizantskog nasljeđa u osmanskih vladara bilo je po autoru potpuno, posebno što se tiče jezika (grčki kao jezik za međunarodnu komunikaciju) i bizantske carske titule koju je preuzeo i osmanski sultan. Carstvo Osmanlija gradilo je i svojevrsno islamsko-kršćansko uređenje, čiji je najbolji simbol bila *devširma* (oduzimanje djece od roditelja za razne službe u vojsci i dvoru), sve kao posljedica želje sultana da se oslobode utjecaja plemstva i vjerskih grupa te da zadobiju apsolutnu vlast nad elitom koja će im biti odana. Suprotno uvriježenu mišljenju, autor navodi da je institucija *devširme* bila zapravo privilegija kojom su pravoslavni kršćani dolazili na najviše položaje u carstvu. Negirajući da je *devširma* bila nasilna donose se činjenice kako je broj primljenih bio mali, uzimani su dječaci od osam do osamnaest godina (najviše je uzimano od 14. do 18. godine). Glasnici bi okupljali na seoskim trgovima dječake odgovarajućih godina u pratnji očeva i svećenika koji je nosio sa sobom registar krštenja, kao dokaz da su dječaci pravoslavni kršćani. U 16. stoljeću po sistemu *devširme* je regrutirano godišnje u cijelom Carstvu između 1.000 i 3.000 mladića. Autor i dalje niže nevjerovatne izjave. Tako zbog velikih vjerskih preobraženja koja su se tada događala, on smatra da je danas dio turskog naroda nesumnjivo grčkog podrijetla, a navodi i to da je veliki grčki povjesničar 19. stoljeća, K. Papariogopulos, zamjerao grčkom patrijarhu što nije helenizirao sve narode Balkana, koristeći svoj povoljan položaj u Osmanskoj državi. Po njemu je i osnivač moderne Turske, Mustafa Kemal Atatürk, smatrao da su Arapi odgovorni za slabljenje Carstva, zbor vjerskog mračnjaštva, a da su Turci mnogo bliže Grcima nego Arapima. Autor navodi da je jedan od najvažnijih razloga opadanja Carstva uvođenje i razvoj militantnog islama, čemu je pogodovalo osvajanje Egipta 1517. godine od Turaka, koji su zatim prenijeli u Istanbul kalifa al-Mutavakila i niz drugih vjerskih poglavara najvišeg reda iz Egipta, koji su ušli u osmanlijsku administraciju i utjecali na njezin duh, ali i spriječili razvoj znanosti i tehnike u Carstvu. Iako je Carstvo kratkotrajno oslobodilo prostor Sredozemlja od zapadne kolonizacije, nije uspjelo promijeniti svoju strukturu društva niti sustav te je spalo u red nerazvijenih i koloniziranih. Autor spominje i Dubrovačku republiku, čiji je razvoj direktno bio zavisao od stanja u Carstvu jer kada je ono oslabjelo u 17. stoljeću, oslabio je i Dubrovnik. Otvaranjem „istočnog pitanja“ i izbijanjem francuske revolucije, grčka buržoazija na čelu sa Rigom od Fere, pokušala je prekrstiti Osmanlijsko carstvo u Grčku republiku, a Riga od Fere, nesvjestan problema nacionalnosti, nije predložio da nova država postane federativna. Nakon dizanja ustanka u Vlaškoj, Rumunji su se, umjesto da se okrenu protiv Turaka, okrenuli protiv Grka (fanariota), svojih gospodara. Otada je bilo kakva revolucija bila moguća samo kao grčka, koja bi težila da odvoji komad Carstva. Nakon stvaranja

vlastite nacionalne države Grčke, u Grčkoj nisu prestajali živjeti planovi koji su željeli pretvaranje Carstva u grčko-tursko carstvo, stvarajući pokret zvan „helenoturcizam“. Nakon što je razvitkom turskog, arapskoga i ostalih nacionalizama to postalo nemoguće, a i raspadom Carstva poslije Prvoga svjetskog rata i danas se može primijetiti, po napomeni autora, da se nostalgija za Osmanlijskim carstvom javlja samo kod Turaka i Grka, naroda koji su od njega imali najviše koristi.

Autor u svojem djelu previše ističe grčku sastavnicu Osmanlijskog carstva, ne uzimajući u obzir da je to Carstvo u svojim pohodima osvojilo mnoge druge narode koji su također, sa svoje strane, pridonijeli njegovu razvoju ili slabljenju, iako se može primijetiti da su Grci i njihova kultura imali veći utjecaj na osmanlijske vrhove nego neki brojniji i udaljeniji narodi (budući da su živjeli u samom središtu Carstva). Grčki (i europski) povjesničari postavljaju pitanje kao je moguće da je jedno tursko pleme moglo steći takvu organizaciju i snagu koja bi mu dopustila mjeriti se s Bizantom, a kasnije u vrlo kratkom vremenu ovladati Balkanom. Europska orijentalistička historiografija nije uzimala u obzir osmanlijsko nasljeđe oguške i seldžučke podloge, nego je držala da Turci nemaju povijest prije njihova susreta s Bizantom. Takvo stajalište u Hrvatskoj o Osmanlijskom carstvu podržava tradicionalistička struja u hrvatskoj historiografiji (Mažuran), prema kojoj je osmanska vladavina kataklizma za Hrvatsku. Međutim, javljaju se radovi koji mjenjaju takvu paradigmu, posebice radovi Nenada Moačanina. Predstavnici turske historiografije na čelu s Halilom Inalčikom ističu znatne razlike u povjesnom razvitku Osmanlija i Europljana, koje se očituju u društvenim i gospodarskim institucijama merkantilizma, feudalizma te koje u osmanlijskom društvu nisu postojale, tj. postojale su u drugom obliku, što ne znači da su bile manje napredne. Turski povjesničari ukazuju na trulost Bizanta, slabost vojne hijerarhije, neprijateljstvo protiv Zapada jer nisu mogli tražiti pomoć od njega. Vrlo je teško utvrditi istinu o utjecaju mnogih bizantskih institucija i ustanova na Osmansko carstvo jer današnja turska historiografija minimalizira te utjecaje. Tako se drži da je timarski sustav nasljeđe carstva velikih Seldžuka, a na Bizanta. To se isto tvrdi i za bizantski utjecaj na sudsku organizaciju države. Tvrdi se da su kršćanski renegati (Grci i ostali) vrlo rijetki do kraja XV. stoljeća. Također, autor gaji zablude koju djeli s dosta europskih povjesničara, da je militantni islam i dugotrajno feudalno ustrojstvo Carstva (azijatski način proizvodnje, Inalčik) stvaralo nepremostive društvene podjele koje nisu bile poticajne za razvoj kapitalizma i parlamentarizma zapadnog tipa. Ta komandna ekonomija nije dopuštala razvoj tržišno orijentirane ekonomije, a slično je postupala i u kontroli gradskih obrta. Sve to zajedno dovelo je do zaostajanja i konačno stavljanja Osmanlijskog carstva na stranu svjetskih „gubitnika“ (*Hobsbaum*). Prema najnovijim istraživanjima pokazuje se koliko je bila pogubna liberalna ekonomska politika osmanskih vlasti kada je počela dodjeljivati trgovinske privilegije (kapitulacije) u 16. i 17. stoljeću, najprije Francuskoj, a zatim Velikoj Britaniji, što je dovelo do istiskivanja domaće proizvodnje s tržišta. Kasnije je takva praksa

sada ojačanih zapadnih sila prema Osmanlijskom carstvu nastavljena (robe sa zapada bile su vrlo nisko oporezivane), što je dovelo do tzv. *dependency theory*, koja je dopuštala razvoj samo onih pojedinih grana poljoprivrede, rudarstva i industrije koje su odgovarale zapadnim silama. Tako se često događalo da su predstavnici gradskih cehova bili u neprincipijelnim koalicijama s janjičarima i krutim islamskim vjerskim strukturama, a sve u svrhu suprostavljanja stranoj gospodarskoj penetraciji, čime su pridonijeli dugoročnom slabljenju Carstva. Poseban su problem predstavljale i unutardržavne carine, koje su nametali pojedini lokalni moćnici. Osmanlijsko carstvo postajalo je sve osjetljivije i na oscilacije u međunarodnoj ekonomiji jer se javljaju novi opskrbljivači zapada poljoprivrednim proizvodima (SAD, Kanada, Argentina) te često dolazi do fiskalnih kriza, što u konačnici dovodi do međunarodne kontrole nad osmanlijskim financijama 1881. godine. S malo prihoda zbog nametnutih kapitulacija, niskih carinskih stopa, bez snažnoga građanstva, osmanska je elita krenula u vanjsko zaduživanje i reforme, što je samo povećalo korupciju i dovelo do nestanka ono malo manufakturne proizvodnje koja je postojala (npr. razvijena proizvodnja svile u Bursi). Zanimljivo, Carstvo se proglašenjem rata Zapadnim silama 1914. godine uspjelo osloboditi ekonomskog pritiska i povećati svoje prihode, ali tada je bilo prekasno.

Željko Karaula